

Tehdit Algısının Askeri Stratejiye Etkisi: Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye Örneği

The Impact of Threat Perception on Military Strategy:
The Case of Türkiye during the Cold War Era

Osman Gazi KANDEMİR*

Öz

Askeri Strateji, askeri güce sağlanan kaynakları tehdide göre eşleştirme sürecidir. Tehdit, içinde bulunulan zamandan çok, gelecekle ilgilidir, içinde tahminlere dayalı değerlendirme barındırır. Bir anlamda algıdır. Algının gerçeğe uzak olması ülkeler için gereksiz kaynak israfına veya tersine risklerin artmasına sebep olur. Bu çalışmanın amacı, Soğuk Savaş döneminde tehdit algısının askeri strateji üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinden açıklamaktır. Çalışmada doküman analizi yöntemi ile elde edilen bulgular, askeri strateji alanında uzman emekli askerlerle yapılan mülakatlarla desteklenmiştir. Makalenin ana argümanına göre Soğuk Savaş süresince Türkiye'nin tehdit algısı ABD tarafından oluşturulmuştur. Ülkenin savunma tasarımı, yaratılan bu tehdidi esas almıştır. Tehdidin boyutları ve gerçeğe yakınlık derecesinin sorgulanması tehdidin olduğundan büyük gösterildiğini ortaya çıkarmıştır. ABD'nin Sovyet tehdidini olduğundan büyük göstermesinin sebeplerinden biri konvansiyonel güç ihtiyacını müttefiklerine dağıtarak tasarruf etmek, diğeri ittifakı kontrol altında tutmaktır. Buna karşılık Türkiye gibi ülkeler, gereğinden fazla stratejik kaynağı askeri güç için harcamak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Askeri Strateji, Tehdit Algısı, Türkiye-ABD Askeri İlişkileri, Orduların Dönüşümü, Soğuk Savaş.*

Abstract

Military Strategy is the process of matching the resources provided to military power according to the threat. Threat is about the future rather than the present and involves an assessment based on the predictions. In a sense, it is perception. When perception is far from reality, it leads to unnecessary waste of resources or, conversely, to increased risks for countries. This study aims to explain the impact of threat perception on military strategy during the Cold War period through the case of Türkiye. The findings obtained through document analysis are supported by interviews with retired military officers specialized in military strategy. According to the main argument of the article, Türkiye's threat perception during the Cold War was determined by the United States (US) and Türkiye's defence design was based on this threat created by the US. Questioning the dimensions and accuracy of the threat revealed that the threat was overestimated. One of the reasons why the US overestimated the Soviet threat was its need to appropriate its resources by distributing the

* Doktora Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6283-6861>, e-posta: ogkandemir@gmail.com.

Geliş Tarihi / Submitted: 30.07.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 03.11.2023

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

need for conventional power among its allies, and another reason was its desire to keep the Alliance under control. However, countries like Türkiye had to spend more strategic resources on military power than necessary.

Keywords: *Military Strategy, Threat Perception, Türkiye-US Military Relations, Transformation of Armies, Cold War.*

Summary

When the Second World War was over, the Turkish Armed Forces (TAF) was still at the standards of the First World War. While armoured and mechanized units constituted the main power of the armies in Europe and the Soviet Union, there were tanks in the Turkish Army, which could be considered “primitive samples”. In terms of firepower, the difference between Türkiye and its peers was widened. Although the armies of other countries that participated in the two world wars switched to motor transport, the Turkish army continued to use animal power for transportation. Additionally, while the armies of the world reached the level of being able to shift their forces between the fronts by rail or over the land, Türkiye’s strategic infrastructure was not suitable for this kind of transportation.

Before the Second World War, Türkiye established a military alliance with the United Kingdom and France, signed arms supply agreements with Germany during the war, and finally received a promise of help from the USA during the war. Western countries led by the United States of America (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), which acted together against Germany during the Second World War, began to diverge ideologically after the war. At the end of the war, the USSR expressed its intentions to have a say in the management of the Turkish Straits on various platforms, as well as its demands for land (namely, Kars and Ardahan) from Türkiye. At the Postdam Conference, Stalin reiterated his request for a base in the Turkish Straits. In the following period, the United Kingdom asked the USA to provide military aid, especially to Greece and Türkiye because Türkiye especially could not economically sustain the roles it had assumed in the Middle East. On March 12, 1947, US President Truman declared the ideological separation and threatened the Soviets in his famous speech, while announcing military aid to both countries, which were perceived as being under the threat of communism. This speech, which went down in history as the Truman Doctrine, has been considered the beginning of the Cold War (CW). Türkiye welcomed these aids from the USA, and thus actually joined the CW.

In the following months, a committee was set up in Türkiye to coordinate the USA’s military assistance. The advisors in this committee made suggestions on how the military strategy should be after revealing the Soviet threat to Türkiye. Even after Türkiye joined NATO, the USA continued to evaluate the threat and direct the military strategy of Türkiye. This was valid not only for Türkiye but also for almost all of the NATO countries. Thus, countries like Türkiye have generally read the intentions, military power, and fighting style of the USSR, a country with which they shared borders, through the lens of the USA.

The main sources of this steering power were the insufficient military capacity of the countries bordering the Warsaw Pact countries when compared to the USSR and the commitment of the USA to fill this gap. The USA seemed to be taking the whole burden on its shoulders when making this commitment. However, the cost of maintaining conventional power overseas was very high. There were various calculations that the cost of a US soldier was ten times the cost of a Turkish or Korean soldier. For this reason, one of the ways to persuade their allies to increase their military capacity could be to overstate the threat.

In addition to the threat from the USSR, Türkiye was a country that wanted to modernize its army for several centuries. Türkiye gladly accepted the USA's weapons and equipment assistance. Initially, the weapons and equipment received increased the strength of the Turkish army. However, the USA generally gave Türkiye the weapons which it wanted to remove from its inventory. Thus, this aid kept the USA's own defence industry constantly operating, while putting a lock on the door of the Turkish Defence Industry. The dependence and maintenance costs have generally remained high due to old and used weapons given and the need for modernization of the TAF has never ended. The USA placed its concepts and doctrines in all the training institutions of the TAF, starting with the training of the personnel using the weapons and equipment supplied. These concepts and doctrines also influenced the tactical and operative level understanding of operations. Military strategy created a land force focused on border protection, a naval force focused on the prevention of Soviet's reach to the Turkish Straits and amphibious operations. In short, the TAF has become a defence army dedicated to protecting what it has but unable to pursue national interests outside its borders.

Giriş

Askeri Strateji, en geniş manada, askerî güce sağlanan kaynakları tehdide göre eşleştirme sürecidir. Askerî gücün kendisi dışında meydana gelen gelişmelerle sınırlanan bu süreç, son tahlilde, amaçların ve araçların rasyonel ve karşılıklı olarak ayarlanmasını içerir.¹ Bially'e göre, askerî strateji, iki önemli soruyu sorduğu ve birbirine bağladığı sürece "askerî güç" terimini somut hale getirir. 1) Devletin güvenlik hedefleri nelerdir? 2) Bu hedeflere ulaşmak için gereken askerî yetenekler nelerdir?² Hedef ve güç arasındaki ilişkiye bağlı bu iki soru, birbirini şekillendiren ve sürekli değiştiren özelliğe sahiptir. Güvenlik hedeflerinin ne olduğu sorusu, aynı zamanda korunması gerekenin ne olduğunu belirler. Bir devlet için bu soruya verilecek en genel cevap, milli menfaatlerdir. Ülkeler, milli menfaatlerine tehdit teşkil eden varlıklara karşı askerî güç yaratırlar. Yaratılan askerî güç (ordu) ülkelerin milli güç unsurlarından biri olarak kabul edilir, ancak kendi başına varlığını sürdüremez, milli gücün diğer bütün unsurlarından beslenerek yaşar. Bu haliyle milli gücün özgül ağırlığı artırılmış bir özetidir. Paret'in ifadesiyle, "askerî güç, devletin gücünü devlet sınırları içinde ve ötesinde çeşitli şekillerde

1 MacGregor Knox, "Conclusion: Continuity and Revolution in the Making of Strategy", Williamson Murray, MacGregor Knox ve Alvin Bernstein (eds.), *The Making of Strategy: Rulers, States, and War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 614.

2 Janice Bially, "Measuring Military Capability", Ashley J. Tellis (ed.), *Measuring National Power in the Postindustrial Age*, RAND Corporation, Santa Monica, 2000, s. 144.

ifade eder ve uygular.”³ Bu durumda devletin milli menfaatleri, devletin gücü ile bağlantılıdır ve gücün seviyesine göre kademelendirilir. Türkiye’nin Balkanlardaki milli menfaatleri ile ülke bütünlüğü hakkındaki menfaatleri hem alan hem seviye bakımından birbirinden farklıdır. Balkanlardaki menfaatler kültürel güvenlik boyutunda değerlendirilebilirken, ülke bütünlüğü beka olarak görülebilir. O halde menfaatler bulunduğu alana göre çeşitli kategorilere ayrılabilirler. Hayati, önemli, refah, saygınlık gibi. Küçük veya “Orta Büyüklükte Devlet”ler (OBD) genellikle, beka ve hayati menfaatleri söz konusu olduğunda harbi göze alabilirler. Milli menfaat ne kadar önemli, o menfaate yönelik tehdit algısı ne kadar büyükse alınacak tedbir (yaratılacak askeri kapasite) o kadar büyük olacaktır. Bu tedbir için ülkenin kendi gücü yetmiyorsa, başka güçler aranmaya başlanır. İttifaklar bunun ilk yoludur.

Diğer yandan, güvenlik aslında yaşanan zamandan çok geleceğe odaklanan bir kavramdır. Yaşanılan zaman, güvenliğin gerçekleşmiş halidir. Bu durumda güvenlik zamanca çok yakından başlayarak istenilen süreye kadar uzak geleceğe ilişkin, risk ve tehlikeleri (tehditleri) dikkate alır. Herhangi bir komşu ülkenin silahlanma harcamalarını artırması, hemen savaşa girebileceği anlamına gelmeyebilir. Bunun aksine bir ülke, yeni bir silah geliştirdiğini gizleyerek aniden komşusuna savaş açabilir. Bu açıdan, güvenliğin odağında bulunan tehdit kavramı, bir yandan gerçek olaylara ve olgulara, diğer yandan algı ve tahminlere dayanır.⁴ Algı ile olgu arasındaki fark ne kadar büyükse ülkenin kayıpları (harcayacağı kaynak) veya aksi halde alacağı riskler o derece büyük olur. Neticede, yaratılacak askeri gücün boyutlarını belirleyecek olan tehdidin, gerçeğe yakın olması elzemdir.

Bu makalenin maksadı, mülakatlarla desteklenmiş döküman analizi yöntemini kullanarak tehdit algısının askerî strateji üzerindeki etkisini, Soğuk Savaş döneminde Türkiye örneği üzerinden açıklamaktır. Bu alanda yetersiz kalan Türkçe literatüre kazandırdıklarının yanısıra bu çalışmanın en önemli katkılarından birisi askeri strateji alanında uzman emekli generallerle yapılan mülakatları içermesidir. Çalışmanın birinci kısmında “tarihsel arka plan”a yer verilmiş, Türkiye’nin iki savaş arasında takip ettiği politikalar, yaklaşan 2. Dünya Savaşı için kapasite yaratma çabaları ve nihayet Türkiye- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve NATO ilişkileri durum tespiti şeklinde özetlenmiştir. Türkiye’nin ABD ile askeri ilişki kurması, akabinde NATO’ya girişi Sovyetlerden kaynaklı tehdite karşılık, devletin bir dış politika tercihidir. Tehdide karşılık korunması gerekenler için yeterli askeri kapasite yaratamama gerçeği, ilişki/ittifaka girme ile neticelenmiştir. Türkiye’nin 2. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında İngiltere’den, savaş bittikten sonra da ABD’den beklediği, silah ve teçhizat yardımı olarak ordusunu modernize etmektir. Savaş sonrası Truman doktrini ile doğrudan yardım ilan eden ABD’nin vereceği silah ve teçhizatın cins ve miktarı, şu üç soruyla cevap bulmuştur. Türkiye nasıl bir tehdit altındadır? Bu tehdide karşı savunma nasıl tertiplenmelidir? Bu savunma için nasıl bir askeri kapasite yaratılmalıdır? Çalışmanın ikinci kısmında öncelikle ABD tarafından ortaya konulan Sovyet tehdidinin boyutları ve buna mukabil savunma tasarımı ele alınmıştır. Edinilen kanaat, tehdidin olduğundan büyük gösterildiği

3 Peter Paret, “Military Power”, *The Journal of Military History*, 53:3, 1989, s. 240.

4 Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, YeniYüzyıl Yayınları, İstanbul, 2014, s. 32.

yönündedir. Üçüncü kısımda ise tehdit algısına göre Türkiye’de askeri stratejinin şekillenmesine odaklanılmış, Türkiye’de yaratılan askerî kapasitenin vizyonu, gücü, teşkilat ve teçhizatının büyük ölçüde Amerikan askerî konsepti içinde vücut bulduğu görülmüştür. Bu dönemde Türkiye askerî yönden ABD’ye bağımlı hale gelmiş, birinci güvenlik halkasına hapsolmuştur. Bunun yanısıra Türk Savunma Sanayi 1990’lı yıllara kadar gelişmeden atıl kalmıştır. Makalenin temel argümanı Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin tehdit değerlendirmesinin ABD tarafından şekillendirildiği ve olduğundan büyük gösterildiğidir.

Çözümlemeler yapılırken literatür taraması yanında, gizliliği kalkan belgelerden, Soğuk Savaş döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’nde aktif görevde bulunan generallerle yapılan görüşmelerden istifade edilmiştir. Bilindiği gibi, “Güvenlik Çalışmaları” disiplin olarak görece yenidir ve askeri strateji üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu bakımdan makalenin Güvenlik Çalışmaları alanına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1. Tarihsel Arka Plan

İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken, Türkiye’nin tehdit değerlendirmesinde iki büyük devlet öne çıkmıştı: batıda Almanya, doğuda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB). Türkiye denge politikaları geleneğinin bir devamı olarak silah ve teçhizat yardımı karşılığında İngiltere ve Fransa ile askerî ittifak kurmuş,⁵ savaş sırasında Almanya ile silah tedarik anlaşmaları yapmış⁶ ve nihayet savaş içerisinde ABD’den yardım sözü almıştı. Türkiye’nin bu anlaşmalardaki tek hedefinin ordusuna modern silah ve teçhizat kazandırmak olduğu çok açıktı. İki savaş arasındaki dönemde hem devleti hem de orduyu yöneten kadronun ekseriyeti Prusya askerî ekolünde⁷ yetişmiş, Birinci Dünya Harbini Alman meslekdaşlarıyla birlikte yaşamıştı. Aynı kadro yaşanan tecrübeler ışığında, askerî anlayış ve kavrayışta millileşme arzusundaydı.⁸ Muhtemelen bu düşüncenin alt kademelere yansımaları olarak, ordu içinde doktrin tartışmaları yapılıyor, genç subaylar dahil olmak üzere Türkiye’nin gelecekte girebileceği bir savaşta uygulanacak stratejiler için fikir üretiliyordu.⁹ Yerli ve milli savunma sanayi konusunda çeşitli adımlar atılmış, devletçi ekonomi politikalarının ağırlıkta olduğu bir dönemde, özel sektörün cesur ve gelecek için ümit verici yatırımları sonuç almaya başlamıştı.¹⁰

5 Türkiye, yeni teçhizat karşılığında İngiltere ve Fransa yanında savaşa girmeyi kabul ediyor ancak bu malzemeler gelmez ise taahhüdünü yerine getirmeyeceğini beyan ediyordu. Kamran Gürün, “Savaşın İlk Yılı ve Türkiye”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 9-17.

6 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2014, s. 478.

7 Gerhard Größhaber, *The ‘German Spirit’ in the Ottoman and Turkish Army (1908-1938)*, De Gruyter Oldenbourg, Berlin, 2018, s. 209.

8 Talimnamelerin millileştirilmesi konusunda çeşitli emirler verildiği, yeni yayınlanan talimnameler hakkında mütalaalar hazırlanırken bu emirlerin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bakınız: Gnkur. Bşk.lığı VII. Şube, *Sevk ve Muharebe Talimnamesi*, Gnkur. Matbaası, Ankara, 20 Eylül 1937, Baş Emir sayfası.

9 Efe Güzelöğlü, “İstiklâl Harbi’nden Mekanize Savaşa: İki Savaş Arası Dönemde Türk Ordusunun Kara Doktrini ve Tartışmaları (1923-1939)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 41, 2022.

10 Örnekler için bakınız: Yasin Şehitoğlu ve Enes Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi (1834-2020) Dönemler ve Aktörler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.

2. Dünya Savaşı'nın bittiği tarihlerde SSCB, Türkiye'den toprak (Kars ve Ardahan) talebinde bulunduğu gibi Boğazların yönetiminde söz sahibi olmak istediğini çeşitli platformlarda dile getirmeye başlamıştı.¹¹ Postdam Konferansında Stalin, Boğazlarda üs talebini yinelemişti. Bulgaristan 1946'da sosyalist rejime geçmişti, Yunanistan'da 1946'da başlayan iç savaş 1949'a kadar sürecekti. O tarihlerde Türkiye'nin askeri stratejisi, Kafkaslardan ve Trakya'dan gelebilecek Sovyet tehdidine göre şekillenecekti. Oysa, Sovyet talepleri yükselirken, Türk ordusu henüz daha Birinci Dünya Savaşı standartlarındaydı. Avrupa'da ve Sovyetlerde zırhlı ve mekanize birlikler orduların ana gücünü oluştururken, Türk Kara Ordusunda “numune” sayılabilecek ölçüde tank mevcuttu. Ateş gücünde hem nitelik hem de nicelik açısından emsalleriyle arasındaki fark açılmıştı. İki savaşa katılmış diğer ordular motorlu nakliyata geçmiş olmasına rağmen, Türk ordusu taşıma için hayvan gücünü kullanmaya devam etmekteydi. Dünya orduları, cepheler arasında kuvvet kaydırmalarını demir ve kara yollarıyla yapabilir seviyeye gelmişken, Türkiye'nin stratejik alt yapısı buna müsait değildi.¹²

12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman bir yandan ideolojik ayrışmayı ilan edip Sovyetleri tehdit gösterirken, aynı anda komünizm tehlikesi altında gördükleri Yunanistan ve Türkiye'ye askerî yardım açıkladı. Truman doktrini olarak tarihe geçen bu konuşma, Soğuk Savaş'ın başlangıcı sayılır. Türkiye bu yardımları büyük bir memnuniyetle karşılarken, bir yandan da Soğuk Savaş'a fiilen girmiş oldu. Amerikan askerî yardımlarını koordine etmek üzere Ağustos 1947'de AMAT (American Mission to Aid Turkey) isimli bir heyet kuruldu. Benzer bir heyet Haziran 1947'de Yunanistan'da (JUSMAGG) kurulmuştu.¹³ AMAT kurulmadan önce, teşkil edilmiş bir heyet Türkiye'de altı hafta süreli incelemeler yapmış, İngilizler de önceki tecrübelerini ABD'li meslektaşlarıyla paylaşmışlardı.¹⁴ Başlangıçta Amerikan Askerî Yardım Heyetinin başında ABD Büyükelçisi görevlendirilmişti. Kuvvetler bazında (Kara, Deniz, Hava) yapılacak işleri koordine etmek üzere birer general emir komutasında üç grup oluşturulmuştu. Lojistik ikmal ve birlik kaydırmaları için eksikliği bilinen yol ihtiyaçlarına yönelik yapım ve ıslah planlayacak ilave bir grup olmak üzere ABD Yardım Heyeti dört gruptan teşkil edilmişti. Kurulun personel sayısı 1951 yılına gelindiğinde 1200'ün üzerine çıkmış, bu haliyle dünyanın en büyük Amerikan Yardım Kurulu ünvanını almıştı. 1957'nin Kasım ayında ise personel sayısı 5112'yi bulmuştu.¹⁵

1949'da NATO'nun, 1955'de Varşova Paktı'nın kurulmasıyla Soğuk Savaş'ın safları netleşmişti. Savaş süresince NATO veya Varşova Paktı'na üye olan devletlerin orduları, ABD veya SSCB ordularını paradigma ordusu olarak gördüler, onların

11 Erel Tellal, “1945-1960 Dönemi: SSCB ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 503.

12 William Hale, *Turkish Politics and the Military*, Routledge, London, 1994, s. 79; Erhan Çıfci, *Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2022, s. 194-200.

13 Amerikan Askerî Yardım Kurulunun ismi, Kasım 1949'da yapılan küçük bir reorganizasyondan sonra JAMMAT (The Joint American Military Mission to Aid Turkey) olarak değişti. Aynı kurul 1958'de JUSMMAT (Joint American Military Mission for Aid to Turkey) ve 1994'te ODC-T (Office of Defense Cooperation Turkey) isimlerini aldı ve halen bu isimle faaliyetlerini sürdürmektedir.

14 Çıfci, *Türk Ordusunda Batı Etkisi*, s. 194-244.

15 Barış Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (Jammat) ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018, s. 40.

yönlendirici etkisi altına girdiler. Gerekçe çok açıktı: Birlikte savaşabilmek için muharebe sahasında aynı taktikleri, benzer silahları, aynı işaret dilini kullanmak, birbiriyle etkileşimli silah ve radar sistemleri geliştirmek, ikmal yapabilmek için mühimmata, teçhizata ve diğer malzemelere aynı kodları vermek, kısaca askerî alanı etkileyen her faktörü birbiriyle uyumlu hale getirmek gerekiyordu.¹⁶ Bunun sonucunda aynı pakt içindeki ordular kısmen birbirine benzer hale geldi.

Takip eden yıllarda ABD ile Türkiye arasındaki askerî ilişki, uyumluluk boyutunun çok üzerine çıktı. Soğuk Savaş süresince Türkiye'nin güvenlik paradigması bazen doğrudan ABD, bazen de NATO üzerinden ABD yönlendirmesi/ talepleriyle şekillendi, savaş boyunca Türkiye'de yaratılan askerî kapasitenin vizyonu, gücü, teşkilat ve teçhizatı büyük ölçüde Amerikan askerî konsepti içinde vücut buldu. Türkiye askerî yönden ABD'ye bağımlı hale geldi, birinci güvenlik halkasına hapsoldü. Türkiye ile ABD arasındaki bu ilişki, çoğunlukla egemen iki devletin aynı düzlemde işbirliği varsayımıyla ele alınmaya çalışılsa da esasen güçleri eşit olmayan (Büyük Devlet – Orta/Zayıf¹⁷ Büyüklükte Devlet) iki devletin ittifakı olarak süregeldi, bazı dönemlerde ve yorumlarda, “ABD, uluslararası güvenlik hiyerarşisinde Türkiye'nin üzerinde”¹⁸ görüldü.

2. Yaratılan Tehdit Algısı

Amerikalı danışmanların ilk raporları, Sovyet tehdidi, onun karşısında Türk ordusunun savunma düzen ve teşkilatı hakkında olmuştu. Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya girmesini müteakip ABD yardımları ve etkisi yeni bir meşruiyet alanı altında devam etti. Bilahare NATO raporlarına da yansıyan stratejik değerlendirmelere göre; Türkiye, Sovyetlerin Akdeniz'e ve Ortadoğuya (petrol bölgelerine) inmesini engelleyecek coğrafi konumdadır. Anadolu coğrafyası, Sovyet topraklarına hava taarruzları yapabilecek yakınlıkta hava limanları ve diğer tesisleri sağlayabilir. Ayrıca Kafkaslar üzerinden Ortadoğu'daki petrol bölgelerine inmeye niyetlenecek Sovyet ordularına yandan taarruz imkânı verir.¹⁹

Aynı belgede, Trakya arazisi Güney Avrupa ile birlikte ele alınmakta, Anadolu coğrafyasının stratejik açıdan bir yarımada olduğu vurgulanmaktadır. Orta Anadolu Platosu hariç diğer kesimlerin dağlık olmasından bahisle büyük ölçüde mekanize birlik harekâtına uygun olmadığı değerlendirilmiştir.

16 Harbin mekanizasyonu, dünya ordularını da birbirine benzer hale getirmişti. Yani birbirine benzeme olgusu Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamıştı. “1914'te karşı karşıya gelen ordular ve donanmalar, bölüklerinin ve taburlarının gücüne, savaş gemilerinin ve kruvazörlerinin tasarımlarına kadar birbirine benziyordu. Farklılıklar esastan çok (nicelikteydi)” Williamson Murray and Allan R. Millet, *Military Innovation in the Interwar Period*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, İç Kapak.

17 Handel'in, nüfus, yüz ölçümü, ekonomi, askerî güç kıstaslarına göre Türkiye o tarihlerde “zayıf devlet” statüsünde değerlendirilebilirdi. Michael Handel, *Weak States in International System*, Routledge, London, 2005, s.33,37; Bulunulan bölgeye göre güç kıyaslamasının değişebileceğini öne süren Holbrood'a göre ise Türkiye, Asya ülkeleri arasında OBD iken, Avrupa devletleri arasında zayıf devlet durumundaydı. Carsten Holbrood, *Middle Powers in International Politics*, Macmillan Press, London, 1984, s.85-86, 89.

18 David A. Lake, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, London, 2009, s.89.

19 NATO Military Committee, Standing Group, *Strategic Guidance*, SG 13/24, 26 September 1952, <https://archives.nato.int/strategic-guidance-20>, erişim 23.07.2023.

Çizilen senaryoya göre, düşman (Sovyet) saldırısı Trakya'daki Türk kuvvetlerini kolayca yenerek Boğaz geçişlerini kontrol altına alacak, bu gerçekleşikten sonra batıdan Anadolu'ya girecektir. Bir diğer ana taarruz, Kafkaslardan Leninakan-Kars Erzurum istikametinde Sivas-Kangal platosuna doğru yapılacaktır. Bu taarruz, Karadeniz Samsun'dan başlatılacak bir amfibi harekât ile güneye doğru desteklenecektir. Bir başka taarruz kolu, İran Azerbaycan'ı üzerinden Irak ve Suriye'yi geçerek İskenderun'a yönelecek ve Türk kuvvetlerinin kuşatılması sağlanacaktır. Bu harekâtı yapmak için Sovyet askerî gücü yeterlidir.

Soğuk Savaş döneminde aktif görevde bulunan üst düzey emekli generallerle yapılan derinlemesine mülakatlardan alınan bilgilere göre, Sovyet askerî gücü hakkında temel bilgi sağlayıcı bizzat ABD'dir. Sınır komşusu olmasına, içinde milyonlarca soydaşının yaşamasına rağmen, Soğuk Savaş süresince Türkiye'den Sovyetlere yönelik, ciddi bir istihbarat faaliyeti bulunduğu dair emare yoktur. Bir örnek olması için, 1973-1974 yılları Military Balance dokümanına bakıldığında SSCB, 3,5 milyonluk bir ordu beslemektedir.²⁰ Nükleer silah sayısında ABD ile yarışmaktadır ve ileriki yıllarda rakibini geride bırakacaktır. Kara gücü açısından 107 Motorlu, 50 Zırhlı, 7 Hava İndirme Tümeni'ne sahiptir.

1973-74 Military Balance dokümanına Türkiye coğrafyası çevresinde konuşlanmış birlikler açısından bakıldığında, Kafkasya ve Batı Türkistan bölgesinde Sovyetlerin dördü Zırhlı olmak üzere 23 Tümeni bulunmaktadır. Bulgaristan'a ait sekiz Motorlu Tümen ve beş Zırhlı Tugay bu birliklere ilave edilebilir. Buna ilave olarak Irak'ta 1500, Suriye'de ise 2-3000 civarında personeli mevcuttur. Karadeniz donanmasında 31 denizaltı, 63 savaş gemisi görev yapmaktadır. Sovyetlerin Akdeniz Donanması Suriye Tartus'da (1958'den sonra) konuşlanmaktadır. 4500 civarında savaş uçağı, 1700 civarında ulaştırma uçağı, 1750 civarında helikopteri vardır. Sovyetlerin bu gücüne karşılık Türkiye'nin kara gücü olarak, 11 Piyade, 2 Mekanize Piyade, 1 Zırhlı Tümeni, 3 Piyade, 3 Mekanize Piyade ve 4 Zırhlı Tugayı, 1 Hava İndirme Tugayı vardır. (Zırhlı ve Mekanize birliklerin ekseriyeti 1950'den sonra teşkil edilmiştir.) Deniz gücü olarak 15 denizaltısı, 14 destroyeri vardır. 288 savaş uçağına, 44 ulaştırma uçağına ve 20'den fazla helikoptere sahiptir.

Güç dengesi, Türkiye karşısında Sovyetler lehinedir. Avrupa'da ise durum daha vahimdir. Kuzey Avrupa ovasında Sovyetlerin süratle ilerleyecek zırhlı ve motorlu birlikleri karşısında Almanya, Fransa ve diğer ülkelerin kendi başlarına veya bir araya gelerek direnme gücü yoktur.

Bugünden bakıldığında Sovyetlerin askerî gücünün abartılmış olabileceği de ihtimal dahilindedir. Org. (E) Ergin Saygun'un Ukrayna-Rusya Savaşı'nı incelerken yaptığı değerlendirme bu açıdan dikkat çekicidir.

“Soğuk Savaş döneminde, NATO'da yapılan bütün istihbarat değerlendirmelerinde, karşımızda baş edilmesi çok güç olan bir Varşova Paktı efsanesi yaratılmıştı.

Mesela Varşova Paktının, iki kademe halinde taarruz edeceği, NATO kuvvetleri birinci kademeyi durdursa bile, hemen peşinden aynı güçte

20. International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 1973-74*, U.S. Government Printing Office, 1973.

ve büyüklükte ikinci bir kademenin geleceği ve NATO'nun bununla baş edecek bir gücünün olmayacağı değerlendirildi. Onun için de İkinci Kademe Taarruz isimli yeni konseptler ve bu konseptlerin uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan ve Varşova Pakıtının kuvvetlerine derinlikte taarruz imkânı verecek silah sistemleri “Gelişen Teknolojiler” adı altında geliştirilmeye çalışıldı.

Aynı şekilde, bölgemiz ile ilgili olarak, Odessa'da Kolordu çapında Harekât Manevra Gruplarının bulunduğu, bunların Romanya üzerinden büyük bir süratle taarruz ederek, en geç bir hafta içinde Boğazlar bölgesini ele geçireceği, Kafkasya'dan Türkiye'ye 21 Tümen gücünde bir kuvvetin taarruz edebileceği (Bu kuvvetlere karşı NATO'nun tahsis edebilecek birliği bulunmadığı gerekçesi ile, Doğu Anadolu sınırına Atomik Tahrip Mayınları yerleştirilmişti), Bulgarların 3 Ordusu bulunduğu gibi, çoğunun doğru olmadığı sonradan ortaya çıkan bir takım değerlendirmeler, istihbarat raporlarında yer almakta idi.”²¹

İlişkiler hasmane seviyeye gelmediği müddetçe, SSCB'nin yakın bölgelerde büyük miktarda askeri güç konuşlandırması, tek başına Türkiye'nin Sovyetlerden kaynaklı tehdit algısını yükseltmeye yeterli olmayabilirdi. Nitekim, 1945-1960 arasında yaşanan gerginliklere karşılık, 1960-1979 arasında Türkiye-SSCB ilişkilerinde, başlangıçta yumuşama ve normalleşme sonrasında ise ekonomi alanında işbirliği yaşanmıştı.²² Bu yakınlaşma ve ilişkilerin tehdit algısını düşürme ihtimali tabiidir.

Ancak, ABD'nin kendi başına yaptığı eylemler de zaman zaman Türkiye-SSCB ilişkilerine ilave riskler getirmiştir. Bunlardan birisi Jupiter füzelerinin Türkiye'ye konuşlandırılması ve sökülmesidir. İki blok arasındaki nükleer tırmanma döneminde, 1959-1963 yılları arasında yaşanan bu olay, Türkiye'yi çok büyük bir güvenlik riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu olayla paralel zamanlarda yaşanan “Türkiye'den havalanan U-2 Casus Uçak” krizi de, o yıllarda SSCB ile ekonomik ilişkiler içine giren Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Sonraki yıllarda Türkiye'de kritik noktalara nükleer başlıklı mermi atabilen topçu bataryaları yerleştirilmiştir. Bir diğeri, 1958 yılında ABD'nin Lübnan çıkarması için İncirlik üssünü kullanmasıdır. NATO ittifakı dışında, yaklaşık 5.000 Amerikan askerinin Türkiye topraklarını kullanarak bir Ortadoğu ülkesine karşı harekât icra etmesi çeşitli tartışmalara sebep olmuş, sonraki yıllarda Türkiye'nin bu kullanımlara tahdit getirmesi NATO'da “alandışılık” kavramının doğmasına yol açmıştır. İncirlik Üssünün NATO maksatları dışında ABD ve İngiltere tarafından kullanılması, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri nezdinde itibarını zedelemiştir. ABD'nin Lübnan'a müdahalesinden sonra Sovyetlerin Akdeniz Donanması (SOVMEDRON) Suriye Tartus'da konuşlanmaya başlamıştır.²³

21 Ergin Saygun, Rusya Ukrayna Savaşından Alınan Dersler, <https://www.veryansintv.com/rusya-ukrayna-savasindan-alinan-dersler/>, erişim: 23.07.2023.

22 Erel Tellal, “1960-1980 dönemi: SSCB ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.769-781.

23 Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerine ABD etkisi ve yaşanan olaylar konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Erel Tellal, a.g.e. s. 514-517; Çağrı Erhan, “1945-1960 Dönemi, ABD ve NATO'yla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 571-574.

1952 Eylül'ünde yazılan rapora tekrar döndüğümüzde, Sovyet taarruzlarının ne şekilde gelişeceği açıklandıktan sonra, Türk ordusunun savunma düzeni ve teşkilatı hakkında tavsiyeler görülmektedir.

“ Türk ordusunun Trakya bölgesinde tutunma ihtimali zayıftır, yok denecek kadar azdır. Saldırı altında geri çekilmeler müttefikler tarafından desteklenmelidir.

- Marmara'nın doğusu iyi tahkim edilmelidir.

- Karadeniz'den yapılacak amfibi harekâta karşı savunma tertiplenmelidir. Türk Deniz gücü, özellikle denizaltıları, Karadeniz'de Sovyet harekâtına karşı müttefik harekâtına destek verecek şekilde hareket etmelidir.

- Doğu Anadolu bölgesinde, Kars'tan başlayarak Toroslara kadar geri çekilmeyi esas alan ve bu arada düşman kuvvetlerini yıpratın bir savunma anlayışı benimsenmelidir.”

Bu tabloya göre, Türk ordusunun Sovyet ordusu karşısında başarıya ulaşma ihtimali yüksek bir savunma icra etmesi mümkün değildir. Buna ilave olarak, bulunulan coğrafya itibarıyla Türk ordusuna müttefik yardımının ulaşması zaman alacaktır. Yardım gelene kadar, Türk ordusu Trakya'dan Marmara doğusuna, Doğu Anadolu'dan ise Toroslara kadar geri çekilmelidir.²⁴

Sovyet taarruzlarını Anadolu içlerinde sönlendirmek/zayıflatmak veya Trakya'yı kısa zamanda boşaltıp boğaz doğusuna çekilmek ABD'li planlamacılar için rasyonel bir strateji olarak görülse de Türk subayları arasında her seviyede kabul görmesi anlamına gelmemiştir.

“Yıl sanıyorum 1953 idi. İkinci Ordu bölgesinde bir manevra tertip edilmişti. İkinci Ordu Konya'da idi. Manevranın amacı İskenderun ve Mersin Limanlarını açık bulundurmak ve gelecek Amerikan yardımını beklemek üzere Amanos dağlarını tutmak idi. Batıdaki Birinci Ordu ve Doğudaki Üçüncü Ordu yenilmiş geri çekiliyorlardı. Onların kılıç artıklarını da toplayarak Amerikan yardımını bekleyecek idik. Ordu Komutanım Abdulkadir Seven bu manevranın yapılmaması için uzun zaman diremişti. ‘Ben genç Türk subayına savaşın ilk anlarından itibaren topraklarını terk eden subay haleti ruhiyesi yaşatmam’ diyerek tatbikata karşı çıkıyordu.”²⁵

Söz konusu rapora Deniz Kuvvetleri açısından bakıldığında ana görev, SSCB'nin (veya Gürcistan, Romanya ve Bulgaristan dahil edilirse Varşova Paktının) Akdeniz'e inişini engellemektir. Türk Deniz Kuvvetlerinin faaliyetleri, Boğazlar bölgesine veya Samsun civarına yönelecek bir düşman amfibi harekâtının engellenmesine ve aynı zamanda Boğazların kapatılarak Sovyet Karadeniz Filosu'nun Akdeniz'e geçişine izin vermemek üzerine odaklanmalıdır. O dönem Sovyet Karadeniz filosu Türk Deniz Kuvvetlerinden çok üstün olduğundan,

24 İleriki yıllarda da aynı düşünce devam etmiştir. 1965 yılı NATO yazışmalarında bulunan bir belgede, ittifakın “İhtimalat (contingency) Planları”nda Türkiye'den açılması muhtemel cephelerden söz edilmektedir. NATO, North Atlantic Military Committee, Memorandum For The Members Of The Military Committee, Contingency Plans, Excluding General War, 18 Kasım 1965, <https://archives.nato.int/contingency-plans-excluding-general-war> erişim 23.07.2023.

25 Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 156-157.

uygulanacak harekât tipleri mayın harbi, denizaltı harbi ve kısmen hücumbot harekâtına yoğunlaşacaktır. 1952 tarihli “NATO Stratejik Guidance” da açıkça görüldüğü gibi hafif bir deniz kuvvetinin yeterli olacağı varsayılmaktadır. Zaten çizilen harekât alanının özellikleri gereği muhrip/fırkateyn tipi büyük tonajlı platformların kullanılması son derece risklidir.

Ordunun “Toroslara kadar geri çekilmesi” düşüncesi başka bir ihtiyacı tetiklemekte, bu ihtiyacın giderilmesi de tehdit algısının artması için bir başka sebep yaratmaktadır. Soğuk Savaşın başlangıç yıllarında yabancı planlamacılara göre savunma tasarımının ilk engeli, Türkiye coğrafyasındaki yetersiz yollardı. AMAT’ın teşkilatındaki “Yollar Grubu”nun (Roads Group) görevi Türkiye’de yapılacak yolları planlayıp tesis ettirmektir. Truman Doktrini’yle Türkiye’ye tahsis edilen 100 milyon doların 5 milyon dolarlık kısmı yol yapım faaliyetlerine ayrılmıştı. İskenderun’dan Erzurum’a kadar bir yol yapılmalı, savaş durumunda Türk birliklerine takviyeler bu yol vasıtasıyla sağlanmalıydı. Yolların avantajını reddetmeyen Türk Genelkurmayı, diğer yandan bu tür yollar sebebiyle mekanize hale gelen Sovyet ordularının yurt içine daha hızlı ilerleyeceği düşüncesindeydi. (Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da uzun yıllar bu fikir sebebiyle yol yapım işlerine ihtiyatla yaklaşılması taraftarı olmuştu.) Yolların getireceği dezavantaj, ABD’li planlamacılar için arzu edilen kuruluma bir başka açıdan hizmet ediyordu. Sovyet ordularının derinlikte ilerlemek için yola ihtiyacı vardı. Bu yol onlara cezbedici bir taarruz istikameti sunacak, böylece kısa sürede Ortadoğuya ineceklerini hesaplayacaklardı. Türkler ise savunma ihtimali zayıf olan Batı Anadolu veya savunulabilir Orta Anadolu platosu yerine engebeli ve dağlık olan Doğu Anadolu bölgesini savunmayı tercih edecekler, kuvvetlerinin çoğunu burada tertipleyeceklerdi. ABD için İskenderun’dan Erzurum’a uzanan bir yol inşa etmek, Sovyet ve Türk ordularını Doğu Anadolu’da karşı karşıya getirecek, istenen gerçekleşecek, Sovyet taarruzlarının netice alması gecikecekti.²⁶ Yol yapım programı daha sonra Marshall Planından da destek alarak 1957 yılına kadar devam etmiş ve 24,624 kilometrelik devlet yolu hizmete alınmıştı.²⁷ Takip eden yıllarda, iş başına gelen hükümetler karayolu yapımına önem vermiş, bu politikanın ekonomik yönden batıya bağımlılığı artırdığı savıyla tartışmalar yaşanmıştır.

Türkiye 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalardan başlayarak, Soğuk savaşın sonuna kadar kendisini değişik seviyelerde Sovyet tehdidi altında hissetmiştir. Bu süre zarfında çizilen tehdit ve bu tehdide karşı geliştirilen stratejilere bakıldığında Türkiye’nin rolünde büyük bir değişiklik olmamıştır.

Soğuk savaş boyunca NATO, dört stratejik plan²⁸ uygulamıştır. Bu planların birincisinde Türkiye ittifaka üye değildir. 1952-57 arasında uygulanan ikinci NATO Stratejisi ise “ileriden savunma” (Forward Strategy) anlayışına dayanmaktadır. NATO’nun maksadı, savunmayı mümkün olduğunca Avrupa’nın en doğusundan,

26 Howard Adelbert Munson IV, *The Joint American Military Mission to Aid Turkey: Implementing the Truman Doctrine and Transforming U.S. Foreign Policy, 1947-1954*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Washington State University, Pulman, 2012, s. 98.

27 Nuray Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kara Yolu Politikası (1923-1960)*, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 131-138.

28 Soğuk Savaş döneminde NATO’nun uyguladığı Stratejik Konseptler için bakınız: NATO, *Strategic Concept*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm erişim 23.07.2023.

yani “demir perde”nin hemen sınırından²⁹ başlatmaktadır. Bu stratejide Türkiye’ye düşen rol, -esasları yukarıda açıklanan savunma anlayışına göre- Sovyet taarruzlarını Toros Dağlarına kadar eritmek, ABD tarafından vurulacak öldürücü darbe için hem düşmanı yıpratmak hem de zaman kazanmaktır.

1957 yılında kabul edilen ve 1967 yılına kadar yürürlükte kalacak “Kitlese Karşılık” (Massive Retaliation) stratejisinde; NATO, Sovyetler karşısında konvansiyonel savaş kabiliyetinin yeterli olamayacağı sonucuna varmış ve nükleer müdahale seçeneğini sahaya sürmüştü. Bu durumda Türkiye’nin jeopolitik önemi azalmamış, tam tersine Sovyetlere karşı konuşlandırılacak nükleer silahlar için uygun bir coğrafya haline gelmişti. Nükleer silahların (füzelerin) Türkiye’ye yerleştirilmesi, ülke açısından tehdit algısını azaltmamış, tam tersine artırmış, Sovyetler karşısında Türkiye’yi hasmane ülke konumuna yükseltmişti.

1967-1991 yılları arasında ise “Esnek mukabele” (Flexible response) stratejisi uygulanmıştır. Önceki stratejinin ürünü “Nükleer tırmanma”nın dünyayı felakete sürüklediği görülmüş, bu sebeple “denetimli bir tırmanma” anlayışına geçilmişti. Yeni strateji Türkiye için yeniden başa dönüş anlamına gelmiş, bir Sovyet saldırısında harp kısa sürede bitmeyeceğinden ülkenin yıkımını düşündürmüştü.

Sonuç olarak, Türkiye’nin Sovyetlerden kaynaklı tehdit algısı Soğuk Savaş’ın sonuna kadar hep diri kalmıştır. Başlıklar altında toplandığında; 1) Askerî güç mukayesesine göre SSCB, Türkiye’ye karşı üstündür. 2) Doğu Anadolu bölgesinde kuzey-güney istikametinde yapılan yollar, Sovyetler için cazip yaklaşma istikameti sağlamaktadır. 3) Türkiye, sınır komşusu olduğu halde sürekli olarak Sovyetlere karşı hasmane tutum sergilemektedir. 4) Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri nezdinde itibarı zedelenmiştir. Türkiye’nin güney komşuları SSCB’ye yakın politikalar izlemektedir. Üstelik Suriye’ye SSCB askerî gücü yerleşmiştir. Bu bakımdan Türkiye kendisini kuşatılmış hissetmektedir. Görüldüğü gibi, Türkiye’nin tehdit algısı içinde sadece askerî gücün varlığı değil, ilişkilerin hasmane görünümü ve askerî gücün çevresine yayılmış olması da vardır. Tehdit algısının büyümesinde, ABD’nin rolü büyüktür.

ABD ile askerî ilişkilerin başlamasından itibaren yaratılan tehdit algısı doğrudan Türkiye’nin “beka” endişesine hitap etmiştir. Topyekûn bir mücadele ile yok olmaktan kurtulmuş, imparatorluktan milli devlete dönüşmüş *ülkenin* yönetici kadrosunun *önceliği*, güçlü rakipler arasında, devletin varlığını ve sınırları korumak olmuştur. Türkiye’nin milli gücü, tehdit algısını karşılayacak seviyede değildir. Yabancılar da yetersizliğin farkındadır. ABD kaynaklarına göre;

“1949 yılı itibarıyla Türkiye’nin temel sorunu güvenlik sorunudur. Büyük bir ordunun bakımı Türkiye ekonomisine ağır bir yük getirmektedir. Bu da ulusal bütçenin yüzde 40 ila 50’sinin şu anda doğrudan askerî harcamalara ayrıldığı gerçeğinden açıkça görülmektedir. Bu yük, Birleşik Devletler Hükümeti tarafından sağlanan askerî yardım olmasaydı, daha da büyük ve muhtemelen taşınması imkânsız olurdu. Ayrıca, Silahlı Kuvvetlerin bakımı, zorunlu olarak, askerî personelin üretken hizmetlerinin, onlara çok ihtiyacı

²⁹ Bu strateji için ihtiyaç duyulan bir diğer ülke olan Federal Almanya 1955’de NATO saflarına katılmıştır.

olan bir ulustan mahrum bırakılması anlamına gelir. Son olarak, Türkiye sağlıklı ekonomik ve sosyal kalkınmaya en çok yardımcı olan güvenlikten yoksundur."³⁰

Böyle bir durum, ittifak arayışını, doğal hale getirmektedir. Dolayısıyla, devletin bekasına karşı oluşan tehdide tedbir getirememesi endişesi, ABD silah ve teçhizat yardımına talip olma, beraberinde ABD ordusuna benzeme gayretine dönüşmüştür.

Soğuk Savaş dönemindeki TSK teşkilatı, yaratılan tehdide karşılık ülkenin milli gücüyle sağlananlara ilave olarak, ABD silah ve teçhizat desteğiyle kurulmuştur. Anokronizm riskini dikkate alarak SS süresince kurulu bulunan teşkilatın gereğinden fazla büyük veya küçük olduğunu söylemek doğru değildir. Ancak teorik olarak tehdidin başkası tarafından değerlendirilmesi, değerlendirilen başka niyetleri var ise, teşkilatın da yanlış kurgulanacağı sonucunu doğurur. Doğu Anadolu-İskenderun hattında inşa edilen yolların "Sovyet taarruzları için cazip bir yaklaşıma istikameti" yaratabileceği değerlendirmesi bu konuya örnek olarak verilebilir.

ABD'nin global düzeyde Sovyet askerî tehdidi ile mücadeleyi esas aldığı dikkate alındığında Türkiye'nin ittifaka yaklaşımının gerçekçi olmadığı düşünülebilir. Nitekim, ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki askerî stratejisini değerlendiren Paul K. Davis'e göre, ABD, 1960'ların başlarından itibaren kendi ordusunun genel kuvvet yapısını ve savunma politikasını en tehlikeli tehdit senaryolarına dayandırmış ve gerekçelendirilmişti. Bunlar öncelikle Orta Avrupa'ya yönelik Sovyet tehdidi, Çin/Kuzey Kore tehdidi ve daha küçük beklenmedik bir durum olarak Küba veya Güney Asya'yı içeren bir tehditti. ("2,5 savaş stratejisi") 1980'lerin çoğunda öne çıkan hazırlıkların ekseriyeti, başlıca kara harekât alanı olarak Avrupa'nın Orta Bölgesi ve İran olmak üzere Sovyetler Birliği ile küresel bir savaşa yönelikti. Bu stratejinin ilk amacı, bir taarruz vuku bulduğunda öncelikle Batı Almanya ve Güney Kore'yi korumak veya eski haline getirmektir. Nükleer caydırıcılık, Sovyetler Birliği ile genel savaştan kaçınmak için en önemli araç olduğundan, konvansiyonel kara ve hava kuvvetlerinin gereksinimlerinin tanımlanmasında belirli maliyet azaltıcı riskler kabul edildi. Başka bir ifadeyle maliyet azaltmak için küçültülen kuvvetlerden kaynaklı risklerin bir bölümü NATO ortaklarına devredildi.³¹

Bu ifadelerden şöyle bir sonuç çıkarılabilir: ABD için Avrupa'da öncelik Almanya'nın korunmasındadır. Türkiye, Sovyetler İran'a yöneldiğinde önem kazanacaktır. ABD her cephede yeterli kuvvet bulundurmanın maliyetini ağır bulmuş, nükleer gücünü öne çıkararak konvansiyonel güçten tasarruf etmiş³², bu davranıştan doğacak riskleri de NATO ortaklarına devretmiştir. NATO ortaklarının bu risklere göre kapasite yaratma çabaları tehdidin bazı hallerde fazla gösterilmesiyle sağlanmıştır.

30 Economic Cooperation Administration, European Recovery Program, *Turkey: Country Study*, United States Government Printing Office, Washington, 1949, s. 27.

31 Paul K. Davis, *New Challenges for Defense Planning: Rethinking How Much Is Enough*, Rand Co. Santa Monica, 1994, s. 17.

32 Sınırlar dışındaki bir ABD askerinin, bir Kore veya bir Türk askerinden 10 kat daha pahalıya mal olduğuna dair çok sayıda değerlendirme vardır.

Bu makalenin yazımında görüşme yapılan bir emekli generalin aktardığı anekdot, tehdit algısının askerî stratejiyi belirlemede ne kadar önemli olduğuna bir başka örnektir.

“...yılında eğitim için gittiğim İngiltere Kara Kurmay Kolejinde, ABD’den gelen Sovyet Araştırmaları Merkezi personeli tarafından NATO’ya yönelik tehdit değerlendirmesi bir hafta süre ile bizlere anlatılmış, görsellerle desteklenmiş açıklamalar yapılmıştı. Devasa bir tehditle karşı karşıya idik. Özellikle Almanya’nın toprakları batısı ve doğusu ile her iki taraf için en gelişmiş yeteneklerin sahaya sürüldüğü bir sergi alanına benziyordu. Derslerde ve ortak tabikatlarda gördüğümüz şeyler askerî planlayıcılar açısından modernizasyon için talep yaratmada etkili oluyordu. İngiltere’deki eğitim esnasında gelecek on yıla yönelik kuvvet planlama çalışmasına dair örnekler üzerinde çalışmış idik. Kullanılabilecek kaynak, karşılaşılabilecek tehdit gibi girdiler bir senaryo dahilinde bizlere veriliyor ve buna dayanarak nasıl bir kuvvet yapısı oluşturmak istediğimiz soruluyordu. Öğrencilerin çoğu o zaman için en gelişmiş silah sistemleri olarak kabul edilen Apache helikopteri, MLRS çok namlulu silah bataryaları, Abrams tankları ve Kundağı Motorlu toplarından oluşan bir kuvvet yapısı tasarlamıştı. İngilizlerin kendi yapımı Lynx silahlı helikopterleri olmasına rağmen öğrencilerin çoğu Apache helikopterine sahip olmak istiyordu. İttifak üyeliği söz konusu olmasa ve kendi anavatanlarını savunmak zorunda kalsalar belki bu helikopterle yetinebilirlerdi ama onlar gördükleri en mükemmel silah sistemlerini istiyorlardı.”³³

3. TSK’da Meydana Gelen Dönüşüm

3.1 Teşkilat Değişiklikleri, Konuşlanma

ABD yardımlarıyla birlikte, TSK’nın teşkilat ve eğitiminde köklü değişiklikler yapılmaya başlanmıştı. 3 Haziran 1949 tarihinde çıkarılan bir kanunla Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı’na bağlandı.³⁴ Aynı kanunun dördüncü maddesiyle, ABD sistemine benzer şekilde Kuvvet Komutanlıkları kuruldu, yeni teşkilat yapısında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri’nin başlarında birer orgeneralin/oramiralın bulunması uygun görüldü. Kuvvet komutanlıklarının kurulmasıyla önceden Genelkurmay İkinci Başkanlığı’nın altında yer alan Deniz ve Hava Kurmay başkanlıkları kaldırılırken, sınıf müfettişlikleri “Daire” adını aldı. Kuvvetler bazında yeni sınıflar (ordudonatım ve personel gibi) kuruldu.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı seviyesinde yapılan teşkilat değişikliklerinin ana çatısını Kafkaslardan ve Balkanlardan gelebilecek işgal tehdidine karşı konuşlanma teşkil ediyordu.

Trakya bölgesi, savunma için genişlik ve derinliğinin az olması, Karadeniz boğazlarını tutması, İstanbul şehrini barındırması gibi sebeplerle en kuvvetli tertiplenilen bölge olmuş, en büyük ordu (Birinci Ordu) buraya konuşlandırılmıştı. Birinci Ordu, Trakya’dan gelebilecek taarruzlara karşı tertiplenirken aynı zamanda İstanbul Boğazı’nın doğusundan Karadeniz’den yapılacak amfibi çıkarmalara karşı

33 Soğuk Savaş döneminde TSK’da görev yapan bir emekli generalle 13 Mart 2023’de yapılan derinlemesine mülakattan alınan bilgi.

34 5398 sayılı Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun, (3 Haziran 1949), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7223.pdf>, erişim 23.07.2023.

da tedbir almakla görevlendirilmişti. Boğaz doğusunda Kocaeli yarımadasında ve kuzeyinde bu maksatla bir kolordu görevlendirilmişti.

İkinci olarak Kafkaslardan gelebilecek Sovyet saldırılarına karşı Doğu Anadolu bölgesi kuvvetli tutulmuştu. Burada arazinin engebeli oluşu, derinlikte ilerleyecek kuvvetlerin boğaz geçit ve gediklere tabi olması, Trakya'dakinden daha az kuvvetle savunma imkânı vermişti. Ancak burada da Kuzey Anadolu'dan yapılabilecek amfibi harekâta³⁵ karşı kuvvet bulundurma ihtiyacı oluşmuş bunun için Karadeniz kıyılarında Tugay seviyesinde birlik konuşlandırılmıştı.

Anadolu içindeki yolların yetersizliği, ülke genişliğinin fazla olması sebebiyle lojistik ihtiyaçları barıştan itibaren temin ve depolama maksatlarıyla, Batı ve Doğu Anadolu bölgelerini geriden destekleyecek “Yurt İçi Bölge Komutanlıkları” tesis edilmişti.

Birliklerin barış zamanındaki konuş yerleri, seferde görev yapacakları yerlere çok yakın, hatta yürüme mesafesinde seçilmişti. Türk ordusunun, motorlu nakliyat yeteneğinin sınırlamaları böyle bir konuşlanmayı adeta zorunlu kılmıştı. Birliklerin cephelere göre coğrafyaya yayılması ana yaklaşma istikametleri üzerinde ve kapatacak şekildeydi.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı açısından bakıldığında, ABD ile askerî ilişkiler ve NATO'dan sonra keskinleşen “taraf olma” durumu deniz cephesindeki ağırlığın Boğazlar ve Karadeniz'e verilmesi mecburiyetini doğurmuştu. Bu gereklilik, Dz.K.K.lığı'nın kuvvet, konuş ve komuta yapısının buna göre şekillendirilmesini beraberinde getirmişti. Bunun etkisiyle en azından 1960'lı yılların başlarına kadar Türk Deniz Kuvvetleri kıyı sularına odaklanmış bir kuvvet görünümündeydi. Yukarıda ifade edildiği gibi, temel görevler Sovyet donanmasının Boğazlar yoluyla Akdeniz'e inişini engellemek ve Karadeniz kıyılarına amfibi harekât yapmasını engellemektir. 1963-64-67 Kıbrıs olayları, arkasından Yunanistan ile Adalar Denizinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar sadece Sovyet tehdidine karşı oluşturulan konuş ve kuruluşun sorgulanmasına yol açmıştı.

Hava Kuvvetleri açısından; Kuvvet Komutanlığı teşkilinden sonra bütün hava birlik ve kurumları Hava Kuvvetleri Komutanlığına bağlanmıştı. Müteakiben, havacılığın gelişen teknolojisine bağlı olarak, havacılığın pilot dışındaki diğer ihtisas ve branşları ile ilgili elamanların yetiştirilmesi için çeşitli dönemlerde açılmış olan okullar, 1950 yılında tek komuta altında toplanmış ve bu amaçla Hava Teknik Okullar komutanlığı kurulmuştu. 1950 yılından itibaren jet uçaklarının alınmasına karar verilmiş, buna bağlı olarak üs ve filo kuruluşuna geçilmeye başlanmıştır. NATO'ya girişten sonra, jet uçaklarına geçiş hızlanmış, pervaneli uçaklar hizmet dışı bırakılmıştır. Haziran 1962 yılında, hava tümenleri kolordu seviyesine çıkarılarak Taktik Hava Kuvveti ismini almıştır.

35 ABD ve NATO planlamacıları tarafından; Sovyet taarruzlarının bir kolunun, Kafkaslardan Leninakan-Kars Erzurum istikametinde Sivas-Kangal platosuna doğru yapılabileceği, bu taarruzun, Karadeniz Samsun'dan başlatılacak bir amfibi harekât ile güneye doğru destekleneceği tasavvur edilmişti.

3.2 Silah/Teçhizat Yardımları ve Savunma Sanayi

Truman Doktrini'nin ilanını müteakip Türkiye'ye ABD askerî yardımı ulaşmaya başlamıştı. Ulusal basın 1948 yılı boyunca Türkiye limanlarına gelen Amerikan yardımlarını ve Türkiye'den ABD'ye gönderilen krom yüklü gemileri haber yapmıştı. Bu yardımlar, uçaklar, tanklar, denizaltılar, değişik boyutlarda deniz vasıtaları, kamyonlar³⁶, istihkam malzemeleri, yol yapım makineleri, sıhhiye malzemeleri, römorklar, yedek parçalar olarak gazete sütunlarına yansiyordu.³⁷ Yıllar içinde TSK'nın hemen her köşesine ABD silah ve teçhizatı ulaştı. Gelen malzemelerin içinde uçak, denizaltı, muhrip, tank v.b. ana silah/sistemler olduğu gibi, çatal, bıçak, yemek tabağı da vardı. Seyyar sahra hastaneleri, tamirhane çadırları, optik cihazlar yanında soğuk iklim parka ve botları³⁸, mataralar, cep sobaları gibi bir ordunun gündelik hayatında kullanacağı her malzeme bölüklere kadar dağıtılıyordu. Derin karda yürüyüş için kullanılacak "hedik" bile yardım malzemelerinin içindeydi. Türk ordusu bu malzemelerin büyük kısmını 90'lı yılların sonuna kadar titizlikle kullanmaya gayret etmiştir. Kamyonlar, jeepler (CJ2A), çekiciler, tank kurtarıcılar, yıllarca tamir edilerek, defalarca boyanarak ordu tarafından kullanılmıştır. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) veri bankası 1950 yılından itibaren devletler arasındaki silah transferlerini barındırmaktadır. Ancak buradaki kayıtlar ana silahlar ve sistemler üzerinedir. Oysa ABD yardımının içinde silah olarak görülmeyen, yukarıda kısmen ayrıntısı verilen, taktik araçlar, kamyonlar, muhabere (iletişim) cihazları dahil her türlü askerî teçhizat vardır.

Ülkeler, orduları için gerekli olan silah/sistemleri geçici veya kalıcı yollarla temin edebilirler. Geçici yöntemler, kiralama ve bedelsiz geçici temin olarak tasnif edilir. Kalıcı yöntemler ise hibe, satın alma ve üretimdir.

Kalıcı temin yöntemlerinden biri olan "hibe" yoluyla, TSK Soğuk Savaş boyunca çok büyük miktarlarda ABD ve bazı diğer müttefik ülkelerin yardımını almıştır. Hibe ile alınan silah/sistemlerde model seçme şansı olmamıştır. Model seçme şansı olmadığı gibi Truman Doktrininden hemen sonra gelen ABD yardımlarının tamamı II. Dünya Savaşı esnasında üretilmiş ve kullanılmış ekipmanlardan oluşmuştur. Bunlar "savaş artığı" olarak adlandırılmıştır. Bu silah/sistemlerin yedek parça ve bakım ihtiyaçlarını gidermek için Türkiye yıllık 143 milyon \$ harcama yapmak zorunda kalmıştır ki bu durum Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında biriktirdiği döviz rezervini eritmiştir.³⁹ Bütün bunlarla ilgili, elde somut bir veri olmasa da silah/sistemin satın alma maliyetinden daha fazla paranın bakım/onarım için harcandığını düşünenler vardır.

36 Türkiye'ye 1953 mali yılı sonuna kadar 27 adet otobüs, 7.292 adet römork, 21.381 adet kamyon ve 20 adet tank kurtarma aracı gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT)*, s. 62.

37 Eminalp Malkoç, Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950), *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2006, 9, s. 89-127.

38 1951 senesinde 50.000 adet kışlık üniforma (kar ayakkabısı, parka, uyku tulumu, kar maskesi, eldiven, kar gözlüğü, kayak, kayak ayakkabısı vs.), 1952 senesinde ise 25.000 adet kışlık üniforma program dâhilinde sevk edilmiştir. Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT)*, s. 63.

39 Erhan, *1945-1960 Dönemi, ABD ve NATO'yla İlişkiler*, s. 536.

Türkiye'ye yapılan silah yardımları, diğer yandan ABD silah sanayi için *çeşitli* fırsatlar sağlamıştır. Bunlardan birincisi, ABD envanterden *çıkarmak* istediği silah ve teçhizatı *çeşitli* yöntemlerle (doğrudan satış, kredi, hibe vb) Türkiye gibi *ülkelere* kaydırmış, kendi *ülkesi* içinde talep yaratarak hem ordusunu yenilemiş, hem de silah sanayiini işler halde tutmuştur. *İkincisi*, sürekli *çalışır* halde olan silah sanayii, “tehdide karşı en gelişmiş silahları *üreten*” algısıyla silah pazarını domine etmiştir.

Satın alma yönteminde de -hibe ile birleştiginde- bağımsızlığı korumaya çalışırken “uydu devlet” olma riski her zaman mevcuttur. Çünkü hegemon devletler, silah satışlarını sadece para kazanmak denklemi üzerine kurmazlar. İttifak ilişkilerinin derinliği, verilen silahın cinsini, kapasitesini etkiler. Yani, Türkiye gibi ülkeler bir yandan tam bağımsız politikalar izlemeye çalışırken aynı anda ABD'den en gelişmiş silah/sistemleri alamazlar. Bir diğer ifadeyle, para her zaman ve her şartta yeni silahlara ulaşma imkanı vermez.

ABD askerî yardımını kısa vadede Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarını giderse de uzun vadede hem Türk savunma sanayiine hem de ekonomiye büyük zararlar vermiştir. ABD'den bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde yüzlerce uçağın gelmesiyle Türkiye'de faaliyet gösteren Etimesgut Uçak Fabrikası sipariş alamayarak kapanmak zorunda kalmıştır. Uçaklara mühimmat üreten Şakir Zümre de ABD uçaklarıyla beraber gelen mühimmatlar sebebiyle savunma sanayii alanında yaptığı faaliyete son vermiştir. Askerî fabrikaların bağlı olduğu MKEK, sivil bir bakanlığa bağlanıp sivil ihtiyaçların tedarikine yönlendirilmiştir.

Diğer yandan, TSK envanterine çok kısa sürede ve büyük miktarlarda modern silah ve teçhizatın girmesi sayesinde askerî güç hızla yükselmiştir. Türkiye'nin o dönemki ekonomisiyle bu gücü sağlamasının çok büyük fedakarlıklar karşılığında olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Görüşme yapılan bir emekli general bu konuda şunları söylemiştir.

“Soğuk Savaş döneminde bazı görevliler tehdidin yüksek gösterildiğinin farkındaydılar. Ancak onlar, tehdit ne kadar yüksek olursa, silah yardımı o kadar fazla gelir düşüncesindeydiler.”⁴⁰

Gelen silahları kullanacak insan gücünü yetiştirebilmek maksadıyla eğitime ağırlık verilmesi, okuma yazma kursları açılması, erlerin temel eğitimini kıtaya gelmeden alması için Eğitim Merkezleri teşkili, ihtisas sınıflarının kurulması, teknik astsubay sayısının artırılması gibi konular da silah/sistem teminine bağlı hususlardandır. TSK, ileriki yıllarda bu yapılanların faydasını görmüştür.

ABD ile askerî işbirliğinin belki de temel sebebi olan modern silah ve teçhizat konusunda da istenen seviye hiç bir zaman yakalanamamıştır. Silahlardaki gelişmeler her geçen gün yeni ihtiyaçları doğurmuş, muhtemel bir harbin ihtiyacı için önceden depolanan mühimmat, raf ömrü sonunda veya kullanacak silahın demode olması sonucu çöpe gitmiştir. Üstelik bu mühimmatın imha edilmesi için ilave harcama yapmıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin dışa bağımlı hale gelen modern silah ve mühimmat ihtiyacı hiç bitmemiştir. ABD yardımının başlangıcından

40 Soğuk Savaş döneminde TSK'da görev yapan bir emekli generalle 13 Mart 2023'de yapılan derinlemesine mülakattan alınan bilgi.

otuz üç, NATO'ya girişinden yirmi sekiz yıl geçtikten sonra bile Türk ordusunun modern silah ve teçhizat ihtiyacı ABD Senatosunda şöyle ifade edilmektedir.

“Türk ordusunun hemen hemen tüm temel silahları artık kullanılmaz duruma girmiştir. Bunlar sadece tank, gemi ve uçak değil, aynı zamanda haberleşme ve destek kuvvetlerini de içermektedir. Tank toplarının hemen tamamı 90 mm'lik, çok kısıtlı etkinlikte, motorları ise benzinle çalıştığı için de kısa mesafelere gidebilmektedir... Tanksavar silahlarının sadece yüzde biri modern ve etkilidir. Kısa menzilli hava savunma silahlarının yüzde 89'u 1940'lerden kalma, FM haberleşme radyolarının yüzde 93'ü kullanılmayacak durumdadır... Deniz Kuvvetleri'ndeki tüm destroyerler II. Dünya Savaşı'ndan kalma Amerikan gemileridir. Denizaltıların yüzde 75'i yaşantılarının sonuna gelmiş olan 35 yıllık teknelerdir... Hava Kuvvetleri'nde, avcı uçaklarının yüzde 70'i 1960'lardan kalma olduğu gibi, havaalanları için gereken modern savunma sistemleri de yoktur.”⁴¹

3.3 Vizyon, Konsept ve Doktrinler

Soğuk Savaş'ın devletler arası rekabeti kutuplar ekseninde sınırlandıran, müttefikleri hareketsiz bırakan ve bu sayede nispeten bir konfor alanı yaratan ortamında Türk ordusu düşünsel olarak atalete yönelmiştir. Ordu sadece birinci güvenlik halkasıyla -yani sınırlar ve iç güvenlikle- ilgilenmiştir. Bunun neticesinde, TSK, Soğuk Savaş döneminde Kıbrıs Barış Harekâtı (ABD'ye rağmen) hariç sınırlar dışına çıkmamıştır.

ABD, SSCB'den kaynaklı tehdit algısını NATO müttefiklerinin müstakil dış politika geliştirme amaçlarına karşı da kullanmış, ülkelerin sadece ellerindekini korumaya odaklanması arzulanmıştır. 1956 yılındaki Süveyş krizi buna örnek olarak verilebilir. İngiltere ve Fransa'nın İsrail'le anlaşarak Sina Yarımadasını işgal ve Süveyş kanalını ele geçirmesine ABD destek vermemiş, kendisine danışılmadan bu harekâtın icra edildiğini ileri sürmüştü, SSCB'nin Londra ve Paris'e karşı nükleer silah kullanma tehdidi karşısında adı geçen devletler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu olay dışında, Avrupalı güçlerin kendi dış politika hedefleri için müstakil bir harekât icra ettikleri görülmemiştir. Bu genellemenin istisnası, İngiltere'nin Fakland Adalarını geri almak için yaptığı harekâttır.

Türkiye de milli hedefleri için yaptığı askerî faaliyetlerde muhtemel Sovyet müdahalesi karşısında yalnız bırakılmakla tehdit edilmiştir. Bunlardan birincisi 1957 yılında yaşanan Suriye Krizi'dir. Suriye'de komünizme yakın bir yönetimin iş başında olması, SSCB'nin Suriye'ye çeşitli altyapı tesisleri inşa etmesi, ekonomik destek vermesi ve silahlandırması, Türkiye'yi endişelendirmiş, Sovyetler tarafından çevrelendiği endişesi yaratmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Suriye sınırına iki Piyade Tümeni, bir Zırhlı Tümen, bir Zırhlı Tugay'dan oluşan 37.000 kişilik bir kuvvet yığmıştır. O yıllarda, Eisenhower doktriniyle Ortadoğu devletlerinin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını dünya barışı için hayati gördüğünü⁴² ifade eden,

41 ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle'nin Mart 1982 tarihinde Amerikan kongresinde Türkiye'ye yardım konusu görüşülürken yaptığı konuşmadan. Aktaran: M. Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s. 371.

42 Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1998, s. 206.

bu yolla bölgedeki prestijini yükseltmeye çalışan ABD, Türkiye'nin Suriye'ye bir askerî harekât yapmasına olumlu yaklaşmamıştır.⁴³

İkincisi, Kıbrıs'a müdahale konusunda yaşanmıştır. Kıbrıs konusu, Ağustos 1954 tarihinde Yunanistan tarafından Birleşmiş Milletler'e götürüldüğünden beri, Türk Dış Politikası'nın ana meselelerinden biri olmuştur. "Kanlı Noel" olarak adlandırılan 21-27 Aralık 1963'te Rumların Türklere yönelik başlattığı tedhiş hareketleri ve katliamları önlemek amacıyla, Türkiye öncelikle diplomasi kanallarını kullanarak çözüm aramış, sonrasında adaya üç defa müdahale girişiminde bulunmuş ama çeşitli donanım yetersizlikleri sebebiyle sonuç alamamıştır. Eksiklerin giderildiği ve adaya askerî harekât hazırlıklarının tamamlandığı sıralarda ABD Başkanı Johnson'dan gelen bir mektup, Kıbrıs'a müdahalenin yıllar sonrasına ertelenmesine sebep olmuştur. Tarihe "Johnson mektubu" olarak geçen bu yazıda, ABD, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine kesinlikle karşı çıkmakta, bu müdahalenin Yunanistan-Türkiye savaşına sebep olabileceğini, SSCB Yunanistan lehine Türkiye'ye saldırırsa, Türkiye'yi müdafaa etmeyeceklerini açıkça ifade etmiştir.

Bu sebeplerle, Türk ordusu Soğuk Savaş döneminde sınırlar dışıyla ilgili olmamış, en azından çevre ülkeler hakkında bilgi birikimi veya uzmanlık düzeyinde eleman yetiştirmeyi düşünmemiştir. Yakın çevrenin askerî haritaları bazında bile bir hazırlık söz konusu olmamıştır.

Sınırlara bağlı harekât icra etme ana düşüncesinin bir diğer sebebi, yetenek eksikliğidir. Böylesi bir harekât için öncelikli ihtiyaç, hareket kabiliyetidir. Envanterdeki tankların, zırhlı personel taşıyıcıların, motorlu taşıtların uzun menzilli hareket kabiliyeti yoktur. Birliklerin sınır bölgelerine yakın, ana yaklaşma istikametleri üzerinde konuşlanmasının sebebi de bundandır.

Yukarıdaki konular, kara kuvveti ağırlıklı TSK için ufkun daralması anlamına gelmektedir. Ordunun eğitiminde ve düşünsel yapısında "savunma" (tedafüi) kavramı ağırlık kazanmış, "taarruz" eğitim seviyesinde bile ihmal edilmiştir.⁴⁴ Kurmay eğitiminde bile ağırlıklı eğitim, savunma üzerine tasarlanmıştır.

Bu dönemde NATO ittifakı içinde olma sebebine dayandırılarak, talimname yazma, doktrin ve muharebe sahasına yönelik düşünce üretme fikrinden uzak durulmuş, ABD kaynaklı metinlerin tercümeleriyle yetinilmiştir. Bilgi üretmekten çok transfer etmeyi ön plana alan bir anlayış TSK da hakim olmuştur. Mülakat yapılan bir emekli generalin bu konudaki düşünceleri şöyledir.

"Amerikan talimnameleri çerçevesinin dışına çıkılmaması konusu iyi niyetli bir gaflettir. Kendi kendimize oturup sıfırdan muharipliği esas alan bu çalışmalarını biz yapsaydık, önceki hızının yarısı kadar zamanda (tercüme çalışmasının sonuçlanması kast ediliyor) üç katı kadar etkili sonuç alabilir-

43 Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "1945-1960 döneminde, Ortadoğu'yla İlişkiler" Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 629, 632.

44 Türk ordusunun taarruz/savunma konularından hangisine öncelik vermesi gerektiği konusunda iki savaş arası dönemde yürütülen tartışmalar hakkında bakınız: Efe Güzeloğlu, "İstiklâl Harbi'nden Mekanize Savaş: İki Savaş Arası Dönemde Türk ordusunun Kara Doktrini ve Tartışmaları (1923-1939)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 41, 2022.

dik. Bir adamı bizden akıllı görmek, onları bizden ileride görmek, nehrin öte yakası gibi bir algı yaratıyor. Bir kere öncelikle aşmamız gereken konulardan birisi buydu. Kendine güveni zedeliyor. Yani hiç kimse istemez, onun gözlüğüyle baktığını bilenler, o gözlüğü çıkarıp kendi gözleriyle görmeyi istemezler. Bu doğaldır. Yine de bizim insanımızın yaratıcılığı bazı konuları aşmayı sağlamıştır.”⁴⁵

Sonuç

Bu makale, tehdit algısının askeri strateji üzerindeki etkisini SS döneminde Türkiye örneği üzerinden açıklamayı amaçlamıştır. Bu maksatla öncelikle tehdit ile askeri strateji arasındaki bağlantı kavramlar üzerinden ele alınmış, sonra tehdit-millî güç ilişkisi ortaya konmuştur. Tehdidin aynı zamanda geleceğe dönük tahminler içerdiği, bu yönüyle aslında bir algıyı yansıttığı, algının gerçek durumdan uzaklaşması halinde ülke için gereksiz kaynak kullanımı ya da tersine riskleri yükseltebileceği tespitinde bulunulmuştur.

Müteakiben Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin tehdit algısıyla askeri stratejisinin etkileşimi ele alınmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin tehdit algısı bizzat ABD veya NATO üzerinden ABD tarafından oluşturulmuştur. Soğuk Savaş sonrasında gizliliği kaldırılan belgelerden, aynı dönemde Türk ordusunda üst düzey görevler yapan subaylarla yapılan derinlemesine mülakatlardan ve 1991 sonrası Varşova Paktı ülkelerinin askeri gücüne yönelik gözlemlerden çıkarılan sonuçlara göre, Sovyet tehdidi olduğundan büyük gösterilmiştir. Yaratılan tehdit ve buna bağlı hazırlanan savunma tasarımı ihtiyacı duyacağı askeri güç, Türkiye'nin millî gücüyle karşılayabileceğinin üzerindedir. Yalın haliyle, algılanan tehdit, Türkiye için beka tehlikesine işaret etmektedir. 1960-80 arası dönemde Türkiye-SSCB ilişkilerinde bir yumuşama görülmüş, ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Ancak ABD'nin Türkiye coğrafyasını kullanarak yaptığı bazı eylemler ve Kıbrıs meselesinde SSCB'nin Yunanistan tarafına daha yakın durması, endişenin hep yüksek kalmasına sebep olmuştur. Tehdit algısına bağlı olarak Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin askeri stratejisi Amerikan askeri paradigması içinde şekillenmiştir.

Tehdidin mevcudiyeti kabul edilirken, boyutunun başka bir devlet tarafından belirlenmesi sonucunda;

- Türkiye için olması gerekenden fazla insangücünün silah altında tutulması ihtiyacı doğmuştur. Beraberinde askeri harcamaların GSMH içindeki payı yüksek kalmış, bu durum ülkenin eğitim, sağlık, refah gibi alanlardan fedakarlık yaparak askeri güce gereğinden fazla kaynak ayırmasına sebep olmuştur.

- Başlangıçta ABD'den alınan silah ve teçhizat ordunun gücünü yükseltmiştir. Ancak ABD, genellikle envanterden çıkarmak istediği silahları Türkiye'ye vermiş, böylece kendi savunma sanayiini sürekli işler tutarken, 1990'lara kadar Türk Savunma Sanayinin kapısına kilit vurulmasına sebep olmuştur. Eski ve kullanılmış silahlar yüzünden Türkiye'nin ABD'ye bağımlılığı ve bakım maliyetleri genellikle yüksek seviyede kalmış, Türk Ordusunun modernizasyon ihtiyacı hiç bitmemiştir.

45 Soğuk Savaş döneminde TSK'da görev yapan bir emekli generalle 05 Şubat 2023'de yapılan derinlemesine mülakattan alınan bilgi.

- ABD silahları verirken, bunları kullanacak personelin eğitiminden başlayarak TSK'nın bütün eğitim kurumlarına kendi konsept ve doktrinlerini yerleştirmiştir. Konsept ve doktrinler taktik ve operatif seviye harekât anlayışına da etki etmiş, askerî strateji, sınır korumaya odaklanmış bir kara kuvveti, Sovyetleri boğazdan geçirmemeye ve amfibi harekât yaptırmamaya odaklı bir deniz kuvveti yaratmıştır. Türk ordusu büyük ölçüde, eldekini korumaya adanmış, hareket kabiliyeti olmayan, sınır dışındaki milli menfaatleri takip edemeyecek bir savunma ordusu konumuna gelmiştir.

- Sadece Türkiye'nin değil, Avrupa'da bulunan NATO üyelerinin de askeri stratejileri etkilenmiştir. ABD tehdidi büyük göstererek, tehdit karşısındaki konvansiyonel güç ihtiyacını müttefikleri arasında dağıtarak tasarruf etmiş aynı zamanda NATO ülkelerinin dış politika tercih ve davranışlarını kontrol altında tutmuştur.

Örnek olayın ışığında, askeri strateji üzerindeki etkisi dikkate alınarak, ülkelerin tehdit algılarını dış politika etkenleriyle birlikte, bağımsız ve çok yönlü oluşturmaları sonucuna ulaşılmıştır.

Çatışma Beyanı:

Araştırmannın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

Kaynakça

Basılı Eserler

- ADMINISTRATION, E. C. (February 1949). *European Recovery Program, Turkey: Country Study*, Washington D.C.
- ALTUNIŞIK M. Benli (Spring 2007). "Turkey's Security Culture and Policy Towards Iraq", *Perceptions*, 12, 69-88.
- CELEP Barış (2018). Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAM MAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- BIALLY Janice (2000). "Measuring Military Capability", A. J. Tellis (ed.), *Measuring National Power in the Postindustrial Age*, RAND Co., Santa Monica.
- BİRAND M. Ali (1986). *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- ÇİFCİ Erhan (2022). *Türk Ordusunda Batı Etkisi*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- DAVIS Paul K. (1994). *New Challenges for Defense Planning: Rethinking How Much Is Enough*, Rand Co., Santa Monica.
- DEDEOĞLU Beril (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Yenyüzyıl Yayınları, İstanbul.
- ERHAN Çağrı (2020). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I*. İletişim Yayınları, İstanbul, 522-575.

- GÜZELOĞLU Efe (2022). İstiklâl Harbi'nden Mekanize Savaşa: İki Savaş Arası Dönemde Türk Ordusunun Kara Doktrini ve Tartışmaları (1923-1939). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 41, 179-228.
- HALDUN İbn (1997). *Mukaddime I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- HALE William (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, London.
- HANDEL Michael (2005). *Weak States in International System*, Routledge, London.
- HOLBROAD Carsten (1984). *Middle Powers in International Politics*, Macmillan Press, London.
- KARPAT Kemal H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi, Ankara.
- KNOX MacGregor (1994). "Conclusion: Continuity and Revolution in the Making of Strategy", M. K. Williamson Murray (ed.), *The Making of Strategy: Rulers, States, and War*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LAKE Davis A. (2009). *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, London.
- MALKOÇ Eminalp (2006). Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950), *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 9, 89-127.
- MORISON E. (2016). *Men, Machines, and Modern Times*, MIT Press, Cambridge.
- MUNSON IV Howard A. (2012). The Joint American Military Mission to Aid Turkey: Implementing the Truman Doctrine and Transforming U.S. Foreign Policy, 1947-1954, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Washington State University, Pullman.
- ORAN Baskın (2009). "Türk Dış Politikasının Kurumsal Çerçevesi", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 17-54.
- ÖZDAĞ Ümit (2006). *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR Nuray (2006). Cumhuriyet Dönemi Kara Yolu Politikası (1923-1960), *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- PARET Peter (1989). "Military Power", *The Journal of Military History*, 53:3, 239-256.
- SANDER Oral (1998). *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- IISS (1973). *The Military Balance 1973-74*, U.S. Government Printing Office, Washington D.C.
- TELLAL Erel (2020). "SSCB ile İlişkiler", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 155-175, İletişim Yayınları, İstanbul.
- USLU N. (2016). *Çatlak İttifak:1947'den günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayınevi, Ankara.

İnternet Kaynakları

- SAYGUN Ergin, Rusya Ukrayna Savaşından Alınan Dersler, Veryansın TV, 18 Kasım 2022, <https://www.veryansintv.com/rusya-ukrayna-savasindan-alinan-dersler/> erişim 05.07.2023.5398 Sayılı Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7223.pdf>, erişim 23.07.2023.
- NATO Military Committee, Standing Group, Strategic Guidance, SG 13/24, 26

September 1952, <https://archives.nato.int/strategic-guidance-20>, erişim 23.07.2023.

NATO, North Atlantic Military Committee, Memorandum For The Members Of The Military Committee, Contingency Plans, Excluding General War, 18 Kasım 1965, <https://archives.nato.int/contingency-plans-excluding-general-war>, erişim 23.07.2023.

NATO, Strategic Concept, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm, erişim 12.07.2023.